

Podborský, Vladimír

Pohanství našich slovanských předků

In: Podborský, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1994, pp. 141-173

ISBN 8021009705

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/132147>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pohanství našich slovanských předků

Dospěli jsme k poslednímu dějství raných dějin naší země – k době, kdy úrodné končiny střední Evropy osídlili naši přímí předkové – staří Slované. Stalo se tak koncem stěhování národů, v průběhu 5. a 6. stol. n. l.

Slované patří do velké rodiny indoevropských národů, stejně jako Germáni z jejich západního, a Íránci z jejich jihovýchodního sousedství, a stejně jako Keltové či balkánští Thrákové nebo Ilyrové; jazykově nejblíže však měli k Baltům, s nimiž se v jakési baltoslovanské jednotě nejdéle udrželi ve stádiu pozdního indoevropského jazykového kontinua. Ale vlivem tlaku Germánů ze západu a nárazu Íránců z jihovýchodu se tato jednota někdy před polovinou 1. tisíciletí př. n. l. roztrhla a od té doby se Baltové a Slované vyvíjeli již samostatně.

Území, na němž krystalizovalo původní jednotné etnikum raných Slovanů (Protoslovanů), lze ohraničit na západě Povolím, na východě středním Podněpřím a řekou Pripjatí, jižní hranici tvořil zhruba věnec Karpat. Území slovanské kolébky podléhalo přirozeně dílčím korekcím, které souvisely s politickým děním. Mocenské vzepětí Germánů v době římské z ní odkrojilo některé regiony na západě, ba možná i na jihu (v souvislosti s usazením Gótů v Přičernomoří), chaos doby stěhování národů, vyvolaný tlakem východních nomádů (Hunů, později Avarů), však otevřel cestu postupné infiltraci, nakonec přímo expanzi Slovanů k západu a jihu.

V 5. a 6. stol. tvořili Slované jednotné etnikum společné materiální i duchovní kultury, hovořící jednotnou praslovan-

štinou. Teprve od 9. – 10. stol. se začíná jednotná slovanština pozvolna rozpadat do základních dílčích jazyků v souvislosti s nastupujícím separátním vývojem jednotlivých slovanských říší.

V době velké expanze zaujali Slované rozsáhlé území od Polabí a Pobaltí až po východoalpská údolí a po Černomoří, na jihu pak přes Balkán až po Egejské moře a maloasijské pobřeží. Ne všechna tato rozsáhlá území ovšem udrželi.

V době před expanzí žili Slované v patriarchálním rodovém zřízení, v celkem jednoduché, sociálně nepřilíš stratifikované společnosti. Rody se seskupovaly do kmenů. Dějiny znají velký počet slovanských kmenů a to ve všech třech hlavních, expanzí se dotvořivších oblastech. Západoslovanské kmeny, které nás nejvíce zajímají, lze rozdělit do 5 velkých skupin; jsou to: Srbové, Polabané, Pomořané, polské kmeny a česko-moravsko-slovenské kmeny.

Až do vzniku prvních státních útvarů si Slované po velké expanzi udrželi poměrně jednotnou hmotnou i duchovní kulturu. Její ideovou složku tvořilo „pohanské“ náboženství, které se nevymyká z rámce obecné indoevropské religiozity, má však řadu svébytných rysů.

Staroslovanské náboženství ještě nemělo propracovanou doktrínu, ani literárně podchycenou etiku či eschatologii, ani mytologii. Jsme navíc v nevýhodě pokud jde o písemné zprávy: o duchovním životě Slovanů informují záznamy vesměs již křesťanských autorů – kněží či misionářů, kteří k pohanství přistupují apriori jako k nepřátelské „dábelské“ víře. Relativně objektivnější hodnocení náboženského života Slovanů z pera antických zpravodajů citelně postrádáme. Vlastně pouze byzantský historik Prokopios podává určité informace v této věci nezaujatě, podobně jako někteří pozdější byzantští, arabští

nebo židovští autoři. Nepochybně cenné údaje o náboženství pobaltských Slovanů poskytuje Slovánská kronika křesťanského kněze Helmolda ze 2. pol. 12. stol., i když je přirozeně tendenčně laděna proti pozdnímu pohanství uctíváčů Svantovíta, Svarožice – Radegasta, Dažboga, Triglava atd.

Žel, o víře českých Slovanů před christianizací víme jen velmi málo a to opět jen z tendenčně laděné Kosmovy kroniky nebo jiných (mladších) církevních dokumentů; dokládají pohanské přežitky v podobě magických praktik, víry v demony či idolatrie. Tento nedostatek je poněkud vyvážen bohatým etnografickým materiálem, který věrské prvky v podobě přežitků dokumentuje v hojné míře. Svoje významné místo si v pramenném spektru získaly již i archeologické prameny.

Pro náboženské představy starých Slovanů doby před expanzí je charakteristická archaická prostota. Projevuje se již v bájích o stvoření světa, v nichž se ozývá součinnost boha a satana (satan musel na pokyn boha vyzvednout zemi z oceánu) jako odraz střetu dobrých a zlých sil. Tyto báje sahají nejméně do dob slovanské etnogeneze a bývá v nich shledáván starý íránský vliv, i když ani pozdější vliv biblický nelze vyloučit. Ohlasy jiných kosmogonických mýtů (např. představa kosmického vejce, které snesl boží kohout, vzniku světa z ohně apod.) jsou zřejmě cizího původu a jsou svým vznikem daleko mladší. Také geogonické konstrukce jsou jednoduché a připomínají téměř až neolitické pojetí Matky země a jejího protipólu – nebe. Nebeská tělesa jsou chápána jako božské bytosti: slunce

* Některé arabské prameny označují Slovy za ctitele ohně a slunce, což se může vztahovat k archaické složce jejich pohanství, spíše však reflektuje život jejich sousedů – Skýtů.

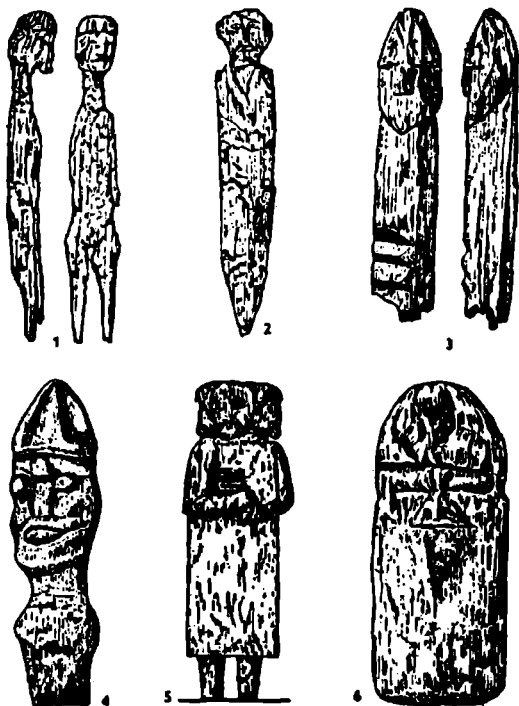
je okřídlená světelná postava, jejímž symbolem je hořící kolo; měsíc, mladší bratr slunce, je pojímán spíše jako ženské božstvo; sestrou slunce i měsíce je Zora, interpretovaná jako krásná dívka se zlatou mísou, schopná pomáhat v milostných problémech i v nemocích; ostatní hvězdy jsou chápány jako děti slunce nebo měsíce.

Člověk má i v pojetí staroslovanského pohanství nesmrtelnou duši. Duši si představovali jako stínovou postavu, která může mluvit a jednat jako sám člověk, často se však ukazuje i jako pták (holubice, vlaštovka, slavík, havran) či motýl, včela, vos, netopýr apod. Holubice byla zpravidla symbolem duše dobré, havran zlé. Sídlem duše je hrud', srdce. Duše může dočasně opustit tělo, např. ve spánku. Projevem zážitků duše mimo tělo jsou živé sny, které mají význam věštby. Po smrti duše opouští tělo a přibytěk mrtvého definitivně oknem (s tím souvisí zvyk otevírat okno při skonu člověka) a spojuje se s přírodou či vesmírem, nebo se dostává do ráje. Jisté indicie připouštějí i u Slovanů víru v převtělování (reinkarnaci). Každopádně věřili v posmrtný nemateriální život v záhrobí, pro něž užívali již v pohanské době pojem ráj. Ráj byl sídlem blažených.

Zřejmě vlivem antiky se mezi Slovary ujala představa o převážení duší zemřelých přes řeku do podsvětí. Tato představa je v rozporu s původní vírou ve splnutí duše zesnulého s vesmírem, lze ji však chápat jako součást mladší vrstvy náboženských představ. Každopádně je tzv. Charónova mince (obolus) – úplata pro převozníka – doložena téměř ve všech slovanských zemích již od 9. stol.

Jako všechna severní indoevropská etnika i Slované své mrtvé spalovali. Kremace je jejich původní pohřební rítus, který si přinesli s sebou i do stř. Evropy. Věřili, že kremací těla se duše může rychle dostat do ráje. Spalování mrtvých proto nebylo

provázeno smutkem, nýbrž spíše radostnou náladou. Snad s tím souvisí i násilné usmrcování a spalování vdov. Od 8. – 9. stol. přešli Slované – zřejmě po vlivem styků s východními nomádskými kmeny a pak také v souvislosti se šířením křesťanství – postupně k inhumaci.

Staroslovanské dřevěné idoly (1 – 4, 6) a rekonstrukce Svantovítovy modly ze svatyně v Arkoně (5). 1 – Altfricsack (vých. SRN, 6. stol.); 2 – Ralswiek (vých. SRN, 9. stol.); 3 – Staraja Rusa (Rus., 11. stol.); 4 – Novgorod (Rus., 10. – 11. stol.); 6 – Opole (Pole, 11. stol.). (Z. Váňa)

Podstatou náboženství starých Slovanů byla víra v bohy. I oni měli panteon bohů různé kompetence a vzájemných vazeb. Někdy se soudí, že v době rozchodu z pravlasti měli Slované jen jakousi obecnou představu božstva nebes (prototeismus), vedle níž dominovala víra v bytosti nižšího řádu (pandémonismus) a udržovaly se přežitky animismu a kultu předků. Avšak polyteistické představy jsou ve světě starých Slovanů tak zakořeněné, že není myslitelné, aby jejich vznik sahal teprve do dob po expanzi. Rané vize antropomorfizovaných bohů prokazují i dřevěné idoly, vyskytující se již od 2. poloviny 6. stol. (Altfriesack u Neuruppinu). Na druhé straně je pravda, že staroslovanský panteon byl poměrně skromný; tvořili jej 3 – 4 hlavní bohové, nepočítáme-li božstva mladší generace (je ovšem otázka, zachovaly-li nám literární prameny informace o všech bozích: r. 980 vztyčil v Kyjevě kníže Vladimír idoly šesti bohům a také podle počtu sloupů pro modly na pohanských obětistiších lze soudit na větší počty bohů).

Souhrnně lze označit staroslovanský božský panteon za hecateistický, tj. s hlavním bohem v popředí. Původně byl patrně hlavním bohem *Svarog*, zosobnění nebes či nebeského ohně, případně jeho nástupce *Svarožic* – *Dažbog*, bůh slunce a pozemského ohně. V době expanze se hlavním bohem stal *Perun*. Bohem stád a ochráncem blahobytu pak byl *Veles* (*Volos*).

Uvedená tři božstva tvoří „horní patro“ staroslovanských bohů. Někdy se soudí, že bozi Perun a Veles sahají svými počátky nejméně do doby baltoslovanské jednoty, zatímco o něco mladší vliv íránských kmenů podnítil mezi Slovany kult ohně a slunce, příp. také vznik dalších bohů jako Svaroga, Dažboga, Striboga, bohyně Mokoš aj. Peruna, Velese a Svaroga uctívaly každopádně všechny větve Slovanů, což ukazuje na jejich starobylost. „Spodní patro“ panteonu pak tvoří bohové

lokálního původu a pozdějšího data vzniku. Sídlem bohů bylo nebe, obloha i s oblaky (slovanské slovo nebe znamená jak vlastní zářící nebe, tak i oblohu s oblaky).

V písemných pramenech 6. – 12. stol. se uvádí jako nej-
mocnější bůh hromovládny *Perun*. Prokopios píše o úctě Slovanů k bohu blesku a hromu (jeho jméno neuvádí), Konstantin Porfyrogenetos informuje o tom, že Slované obětovali dub, – posvátnému stromu Perunovu. Perun hrál důležitou roli hlavně v době expanze, kdy se zdůrazňovala také jeho válečnická stránka; u východních Slovanů se těšil úctě velmi dlouho. Kyjevský kníže Vladimír se pokusil z Perunova kultu vytvořit dokonce jakousi státní ideologii, založenou na domácí víře; Perunem se zaklínal i při koncipování smluv s Byzancí. R. 980 mu postavil v Kyjevě velkou modlu se stříbrnou hlavou a zlatým vousem. Podobná socha stála nad řekou Volchovem u Novgorodu. Po přijetí křesťanství r. 988 byly všechny tyto modly zničeny; kyjevskou sochu dal Vladimír potupně svrhnout do Dněpru. V lidové víře však i pod příkrovem křesťanství přežíval Perunův kult dlouho do středověku.

Perunovým atributem byla sekera, zvláště „ohnivá sekera“. Amulet v podobě sekery měl zajistit jeho držiteli Perunovu ochranu. V přírodě byl jeho symbolem dub, kterému se přinášely nejrůznější, i lidské oběti. Ruští bojovníci mu obětovali kohouty, slepice, chléb, maso a vráželi do něj své střely. Per-

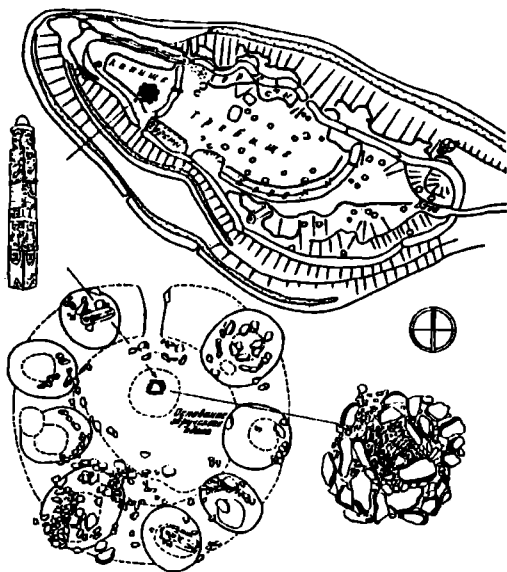
* Dub jako posvátný strom vystupuje vlastně u všech, nebo alespoň u většiny indoevropských národů (také u Keltů a Germánů Slovanská lípa je pozdním, vlastně až obrozeneckým fenoménem.)

** Boha hromovládců měly všechny indoevropské národy: vzpomeňme řeckého Dia, římského Jupitera, keltského Taranise, germánského Donara (Tóra) či baltského Perkunase.

novi zasvěcovali patrně celé dubové háje („Peruna dubrava“ v Dalmácii). Je možné, že mu byl zasvěcen i kosatec – jihoslovanská „perunika“.

V západoslovanském světě je Perunův kult doložen jen nepřímo, hlavně osobními a místními jmény a pořekadly či lidovými písněmi. Slovenský výraz „parom“, polský „pierun“ či ruský „perun“ si dodnes podržely význam hromu a blesku.

Podobně jako germánskému Donarovi byl i Perunovi zasvěcen čtvrtek. Ukazuje to na společný prázeklad theogonie těchto dvou indoevropských etnik.

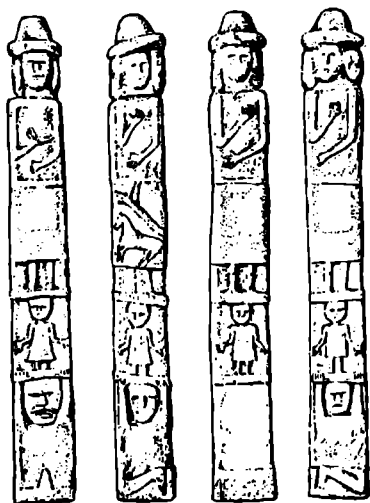

Plánek hradiště Bogit nad řekou Zbručí (Halič) s vyznačením svatyně s kultovním místem, v němž původně stál památný „zbručský idol“. (B. A. Rybakov)

Zobrazení boha Peruna vlastně známo není. Některé drobné kovové figurky z východoslovanského prostředí, ani známý kamenný zbručský idol či dubové kmeny s vetknutými kančími kly, vytažené z Dněpru nebo z Desny, jednoznačně jako Perunovy idoly interpretovat nelze.

Ke staré generaci slovanských bohů patřil také *Svarog*, v jehož jménu sledávají jazykovědci indoevropský základ „*svar*“ – v původním významu světla nebo zářící oblohy.

Svarog byl tedy zřejmě zosobněním nebeského světla a tepla, resp. i ohně (také jako nebeský kovář). Je považován i za staroslovanského boha – otce. Staré ruské letopisy ztotožňují *Svaroga* s řeckým *Héfaistem* a jeho syna *Svarožice* s bohem slunce *Héliem*. *Svarog* jako solární bůh byl uctíván zejména v souvislosti s ročními cykly slunovratů a rovnodenností, což souviselo s převážně zemědělským charakterem staroslovanských kmenů. Podle starých ruských textů vydal *Svarog* zákon o jednoženství a jednomužství, jehož narušitelé měli být vhozeni do ohnivě pece; *Svarožic* pak tento zákon střežil a dále zachovával. Chronologie tohoto zákonodárství je však nejistá, ba je dokonce možné, že toto zákonodárství bylo inspirováno až křesťanskou morálkou.

Čtyři strany „zbručského idolu“ s reliefní výzdobou. (M. Beranová)

Svarožic – Dažbog je bohem mladší generace, asi až z doby konce pohanství. Jeho jméno ukazuje na odvozeninu z patronyma Svarog. Svarožice uctívali zejména polabští a pobaltští Slované; v zemi Ratarů stála v Retře jeho nejznámější svatyně. Východní Slované jej uctívali jako Dažboga, jižní Slované jako Daboga či Dajboga – dárce všeho dobra. Polabský Svarožic se později změnil v *Radegasta* zřejmě podle místa původní svatyně (Riedigost). Radegasta znaly v různých variantách také mnohé jiné západoslovanské kmeny.

Velmi starobylé božstvo představuje *Veles – Volos*, patron a ochránce stád dobytka, obilí, jakož i majetku a bohatství vůbec. Přiznává se mu i působnost v oblasti plodivých sil a úrody a plodnosti obecně. Podle litevského výrazu „véles“ pro duše zemřelých se usuzuje, že počátky boha Velese sahají až do dob baltoslovanské jazykové jednoty, kdy byla v jeho moci i vláda nad mrtvými.

Veles byl uctíván v celém slovanském světě, písemnými prameny je doložen zejména u východních Slovanů; v západoslovanském prostředí žil dlouho jen v osobních či místních jménech, příp. v pořekadlech a písních. Jeho symbolem byl roh hojnosti nebo dobytčí rohy. S Velesovým kultem se spojují některé dřevěné nebo kamenné falické idoly, resp. idoly s otvorem pro falus. Velesovu sochu prý dal kníže Vladimír po přijetí křesťanství hodit do řeky Počajny. Křesťanství vůbec odsoudilo Velese do role démona nebo přímo čerta: přispěly k tomu patrně i jeho atributy – zvířecí rohy. V českém lidovém úsloví se s Velesem – črtem setkáme ještě v nejnovější době („u velesa“, „ký veles ti to našeptal?“ apod.).

Kromě uvedených hlavních a všeslovanských bohů známe větší počet lokálních božstev – vesměs mladší generace, někdy od hlavních bohů přímo odvozených. Nejvíce zpráv se váže

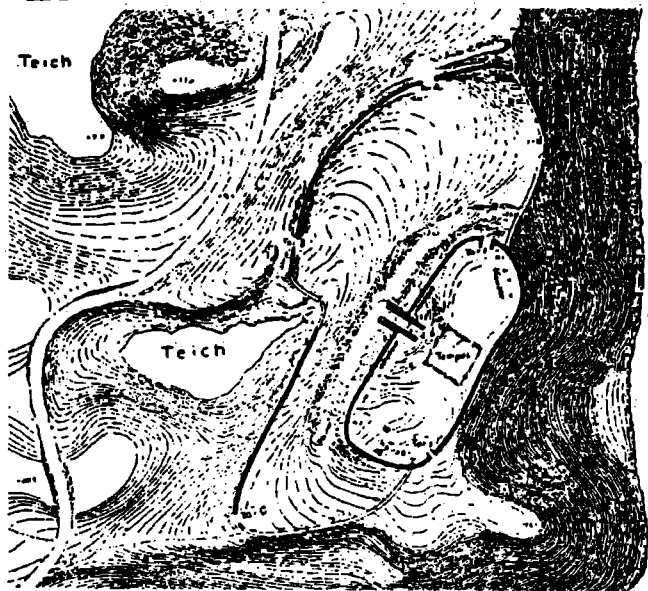
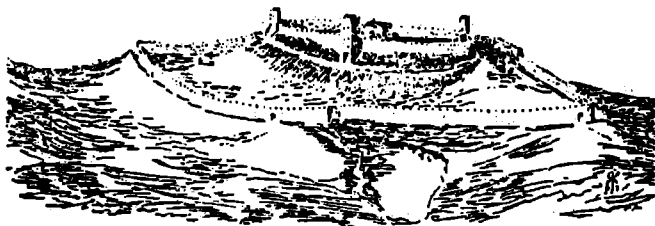
k bohům polabsko-pobaltského okruhu, kde se pohanská ideologie vyvinula, zvláště v průběhu bojů se šířící se německou christianizací, ve svého druhu „státní“ náboženství. Zde se také rozvinul organizovaný kult pohanských bohů, doplněný chrámy a hierarchizovanou kněžskou vrstvou s náběhem k jakési theokracii.

Pro staroslovanské pohanské náboženství je tedy příznačný vývojový postup od nepočetného společného panteonu k většimu počtu regionálních bohů. Je to stejný proces jako v případě jednotlivých slovanských jazyků, které vznikaly štěpením z původního jednotného praslovanského jazyka po 9./10. století. Tento proces rozpadu či lokalizace stojí v protikladu k situaci u starých Germánů, kde naopak došlo k vytvoření jednotného božského panteonu z původní širší základny regionálních božstev; stejný proces proběhl i v jazykové oblasti: z jednotlivých kmenových dialektů se tam zformovaly ve vrcholném středověku horno – a dolnoněmecké jazyky – základ pozdější spisovné němčiny.

Polabsko-pobaltští Slované rozvinuli kult boha Svarožice – Radegasta na nejvyšší možnou míru. Svarožic se stal vlastně jejich hlavním bohem, zvláště bojovného kmenového svazu Liticů. Zbudovali mu prosperující slavný chrám v zemi Ratarů na hradě zvaném původně Riedigost – v pozdější Retfě. Tento chrám, archeologicky dosud neidentifikovatelný, je zachycen v písemných pramenech z počátku 11. stol. asi takto:

Na hradě s devíti branami, který obklopuje hluboké jezero, překlenuté dřevěným mostem, stojí dřevěný chrám, zakotvený na zvířecích rozích. Je zasvěcen mnoha bohům a démonům v čele s Riedigostem – Radegastem. Jeho vnější stěny zdobí vyřezávané obrazy bohů, uvnitř pak stojí dřevěné sochy bohů ve válečné zbroji s odznaky a praporce. Nejvýznamnějším z

nich přinášejí kněží oběti, včetně lidských, a konají tam věštby – orákula za pomoci posvátného Svarožicova koně: koně

Plánek a rekonstrukce hradiště v Retře s pohanským chrámem Svarožice – Riedigosta, podle představ ze začátku 20. stol. (K. Schuchhardt)

vedou přes položená zkřížená kopí; překročili-li kůň kopí pravou nohou – znamená to pozitivní věštbu, např. zdar válečné výpravy. Aranžmá místní svatyně prý doplňoval ještě obrovský kanec, který se rozvaloval v bahně zmíněného jezera a svým řevem oznamoval blížící se nebezpečí nebo válku.

Po delších bojích dobyl Retru r. 1068 biskup Burchard z Halberstattu a zničil ji; na posvátném Radegastově koni se vrátil triumfálně do svého sídelního města. Tím kult ratarského Svarožice – Radegasta zanikl.

Severně odtud, na ostrově Rujana, v zemi slovanských Ráňanů (Rujanů), bylo centrum kultu dalšího boha – *Svantovíta*. Na mysu Arkona, v severovýchodním cípu ostrova, vysoko nad mořem, stál proslavený chrám Svantovítův. Není jisté, zda Svantovít je jen lokální metamorfózou některého původního boha starší generace (Svaroga, Peruna), nebo zda jde o autentický místní jev. Každopádně v sobě Svantovít sdružoval vlastnosti božstva válečného i hospodářského. K jeho válečným atributům patřil meč, sedlo, udidlo a posvátný bělouš; pomocí bělouše se i tady věštilo podobně jako v Retře. Hospodářským symbolem Svantovíta byl roh hojnosti; z takového rohu, naplněného vínem, věštil kněz úrodu; podobně také pomocí medového koláče.

Svantovítův chrám na hradě v Arkoně se pokusil počátkem 20. let našeho věku odkrýt německý archeolog C. Schuchhardt: domníval se, že půdorys svatyně našel a objekt se také pokusil rekonstruovat. Revizní výzkumy v letech 1969 – 1970 však jeho závěry vyvrátily. Ukázalo se, že místo chrámu dávno pohltily mořské vlny... Naštěstí však Svantovítův chrám popsali dánský kronikář Saxo Grammaticus ve svých Dějinách Dánů ve 12. stol. Podle tohoto pramene měla svatyně řezbami zdobenou a pomalovanou ohradu, v níž stála zastřešená dřevěná stavba,

členěná uvnitř závěsy. Nacházela se tam čtyřhlavá socha boha v nadlidské velikosti. Svantovit držel v pravé ruce roh hojnosti, zatímco levá ruka byla opřena v bok; jeho suknice údajně sahala až k holením.

1 – kamenná socha božstava (?) s rohem, kyjem a mečem z Mosgau – Gr. Herzogswalde (záp. Prusy); 2 – kamenná stěla s reliéfem Svantovíta (?) z Altenkirchen (Rujana) (K. Schuchhardt, F. A. v. Scheltema).

Ve staroslovanském světě se poměrně často setkáme s vícehlavými idoly pohanských bohů. Pověstný Triglav měl tři hlavy, rujanský Porevit pět a Rugjevit dokonce sedm tváří. Nejčastěji se ovšem objeví čtyřhlavé sochy či řezby: čtyřhlavá byla Svantovínova modla v chrámu v Arkoně, podobně je popisován rujanský Porenuntius (Perunic ?), čtyřhlavý byl známý zbručský kamenný sloup, čtyřhlavé dřevěné nebo kostěné idoly najdeme stejně na severozápadní periferii staroslovanského světa (Wolin), jako v bulharské Preslavi. Bezpochyby tu jde o vyjádření prastarého principu biologického množení, množení vlastností, kompetencí a moci.

Raně středověcí zpravodajové uvádějí, že na Rujaně stálo více Svantovítových svatyní. Nepřekvapí proto, že z ostrova jsou dodnes známy 2 kamenné reliéfy, zobrazující mužskou postavu s rohem hojnosti, spojované se Svantovítem; oba jsou zazděny ve zdech křesťanských kostelů v Altenkirchen a v Bergen. Původní modla z chrámu v Arkoně se ovšem nedochovala.

Svantovítův kult vrcholil v 1. polovině 12. stol., kdy již tento bůh neměl ani na pevnině rovnocennou konkurenci a kdy se Rujana stala centrem pozdního slovanského pohanství. R. 1168 však chrám zničil dánský král Valdemar, spřízněný s vládnoucím českým přemyslovským rodem. Zničením Arkony organizovaný pohanský kult na Baltu zanikl.

K Rujaně se vztahují ještě další jména slovanských bohů: *Rugievita* – zobrazovaného se sedmi tvářemi pod společným temenem a se sedmi meči u pasu, pětihlavého *Porevita* a poněkud záhadného *Porenuntia* se 4 obličejí a pátou tvář na prsou (jméno *Porenuntius* se odvozuje od *Perunice*, tj. syna *Perunova*). Nejasné jsou tu stopy boha *Černohlava* (*Tiamoglofi*).

Při ústí Odry s centry ve Wolinu a Štětíně uctívaly tamní pomohánské slovanské kmény boha *Triglava*. Jeho původ není znám. Poměrně rozšířená je představa, že Triglav je nepochopenou transformací křesťanské svaté trojice, ale tato představa je málo pravděpodobná. Tři hlavy boha Triglava symbolizovaly tři sféry jeho vlády: nebe, zemi a podsvětí.

Štětínský Triglav měl prý oči a ústa zakryté zlatým pásem, aby neviděl lidské nepravosti. Ve Wolinu stál chrám se zlatým či pozlaceným Triglavem, který v 1. polovině 12. stol. zničil bamberský biskup Otta. Pohanští kněží však stačili sochu boha ukrýt někde v okolí města, kam jí lidé dále přinášeli dary. Hůře dopadl štětínský Triglav, kterého prý biskup rozsekal a jehož tři stříbrné hlavy poslal darem papeži Kalixtovi II.

Z dalších místních bohů polabských a pobaltských Slovanů zaznamenali kronikáři jméno *Prove* – boha oldenburské země, jemuž byl zasvěcen háj posvátných dubů (jméno i existence boha *Prove* jsou problematická: jméno mohlo vzniknout i umělou konstrukcí latinských kněží). Bůh *Podaga* měl chrám s modlou kdesi u Plunského jezera. Polabané uctívali také bohyni *Živu* (*Sivu*), vládkyni životních sil a růstu. Velmi rozšířené byly kulty bohů *Bělboha* a *Černoboha* jakožto protikladu dobra a zla. Z církevních kruhů z počátku 12. stol. pochází zpráva o bohu *Pripegalovi*, jemuž prý přinášeli krvavé oběti. Zmiňování jsou ještě bezejmenní váleční bohové kmene Luticů. Na pobřeží Baltu, jihovýchodně od Rujany, kvetl údajně ještě ve 12. stol. kult *Gerovita*, resp. *Jarovita*, místního boha války, ale i jarních přírodních sil; z Wolgastu pochází kámen s reliéfní postavou s kopím v ruce, považovanou za zobrazení boha *Gerovita*.

Téměř nic nevíme o bozích lužických Srbů, jakož i českých, moravských, polských a slovenských Slovanů. Lépe tomu není ani v případě Slovanů jižních. Můžeme tu pouze předpokládat obecně rozšířený kult *Peruna*, *Velese*, event. *Svaroga*. Nejstarší písemné prameny z těchto oblastí sice povšechně informují o přežívající „pohanské modloslužbě“, ale jména bohů neuvádějí. Poměrně časně šíření křesťanství (8. stol.) přispělo zvláště v zemích dávné Velké Moravy k brzkému zapomnění pohanských bohů. Některá jména, objevující se teprve ve středověkých kronikách (*Vesna*, *Lada*, *Děvana*, *Morana*), jsou evidentně až pozdní rekonstrukce, případně přímé výmysly.

O něco lépe je tomu s místními bohy východních Slovanů. Odtud je znám především *Stribog* – bůh větru, správce nebo spíše odnímatel dobra (na rozdíl od *Dažboga* – dárce dobra) a pak bohyně *Mokoš* – zosobnění matky země-živitelky, ochránkyně ovcí a přástek, pečovatelka o úrodu dobytek a po-

rody, snad i patronka milostných výstředností. Stojí za podtržení, že Mokoš je vedle Živy jedinou skutečně doloženou bohyní staroslovanského pohanského panteonu. Méně jasná jsou jména dalších kyjevských bohů – *Chorse* (snad měsíčního božstva) a *Simargla* (patrně spíše dvojice blíženců *Sima* a *Rgla*). Zcela záhadný pak zůstává *Trojan*, který snad ani bohem nebyl a o němž se můžeme domýšlet, že mohlo jít o pouhou východní analogii boha Triglava (vystupuje jako trojhlavá noční démonická bytost), když nápad, že se jedná o zbožněného římského císaře Trajána (98 – 117 n. l.) nelze z věcných důvodů přijmout.

Přepestrý a velmi rozvětvený byl svět staroslovanských duchů a démonů, kteří oživovali přírodu a obklopovali člověka na každém kroku. V tomto bohatství nadpřirozených elementů nižšího řádu lze možná spatřovat silné přežitky animisticko – démonistického stadia, na němž staří Slované – v souladu s celkově pomalejším sociálním vývojem – setrvali dost dlouho.

Je charakteristické, že víra v duchy se udržela v lidovém podání velmi dlouho, vlastně až do novověku; byla daleko houževnatější než víra v bohy, které církev konec konců nahradila svatými.

Slovanskou démonolatrii lze rozdělit do několika skupin: rozlišují se duchové základních elementů (země, vody, vzduchu, ohně), vegetační démoni, duchové času, démoni osudu a ochránci domovů a hospodářství.

Vlastní zemi oživovali četní duchové hor (horské víly), skal a podzemí (permoníci, střežící poklady; runa – vládkyně zlatých dolů), jakož i jeskyní a kamenů. Nezřídka si je lidé představovali i jako pyšné obry. Ve vodě, v řekách, jezerech, studánkách, žily vodní nymfy – rusalky; představovali si je jako krásné dívky s průsvitným tělem, v bílém šatě, s dlouhými rusými nebo zlatými vlasy. Aby si je naklonili, přinášeli jim oběti,

kteře se ukládaly zejména k pramenům nebo studánkám: koláč, polní plody, květy apod. Ve slovanském duchovním životě má zvláštní místo vodník, schopný lidem škodit i pomáhat; býval usmiřován většinou zvířecími oběťmi.

Ze vzdušných bytostí se lidé obávali démonů větru (v Čechách se věřilo např. na matky, resp. ženy větrů – větrnice) a mrazu. Velmi rozšířené byly pověsti o babě Jaze, která žila v hlubokých lesích v chatrči na muřích nohách, kde hlídala své poklady, např. živou a mrtvou vodu; živila se lidským masem, zejména dětským. Zvláštní úctě se těšil oheň, ať v přírodě při obřadech, obětech a věštibách, v domácnosti, v krbu nebo na ohništi. Přičítala se mu očištná funkce i léčivá moc, dovedl chránit i před démony. Přinášeli mu oběti jako těsto, sádlo, zrní apod. Jsou doklady i o věštění z ohně a dýmu. S ohněm jsou spojeny také představy malých duchů – ohnivých dráček, zmeků či rarachů nebo plivníků. Do kategorie strašidel patří ohnivý muž a s bujnou fantazií souvisejí představy bludiček, pocházející vesměs z duší zemřelých násilnou smrtí nebo nekřtěňátek.

Vegetační demony lze rozdělit na polní a lesní. Polní duchové byli rozšířeni zvláště mezi východními Slovany (polevoj, polevik, žitnyj děda). Věřilo se také v polní víly, které tančí v obilí a zanechávají po sobě kruhy s bujnějším porostem. Lesní duchové souvisejí s úctou, resp. adorací posvátných stromů. Východní Slované znali vládce lesa (lešij, lesvík), jemuž přinášeli oběti: chléb se solí, první ulovenou zvěř atd., resp. mu posílali prosby zapsané na březové kůře. U západních Slovanů odpovídá těmto lesním duchům divý muž a divoženka – neupravená a špatně ustrojená ženština s velkými prsy, které si přehazuje přes ramena. Tito „divousové“ působili vesměs negativně a naháněli lidem strach podobně jako hejkal.

S vegetačními démony souvisejí duchové střežící rytmus času, zvl. poledne, půlnoc, západ slunce atd. Jde např. o polednici, poledníčka, půlnočníci a u nás dobře známou klekáni.

Staří Slované prý nevěřili – podle Prokopia – v abstraktní osud. Představovali si, že za osudem stojí konkrétní bytost; tato bytost měla různou podobu: východní Slované si ji představovali jako stařenu – sudbu, Srbové jako starce – suda či usuda, daleko rozšířenější však byla víra v sudičky (rožanice), které se zjevují o půlnoci po narození dítěte, jsou obvykle tři a předou nit osudu novorozeněte. Za negativními příhodami lidského života stáli rovněž duchové hoře, bídy, nemoci, hořečky nebo dokonce smrti. Smrt si představovali jako bíle oděnou ženu, vyzbrojenou kosou, srpem, hráběmi nebo pouhou ratolestí, která ukončuje život zhasnutím svíce.

Značnou úctu prokazovali Slované duchům – ochráncům domovů. Šlo buď o duše předků – „dědky“, nebo o bytosti mimolidského původu (skřítky, šotky, hospodářičky atd.). Se starobylým kultem předků souvisejí domácí bůžci – penáti; v pověsti o praotci Čechovi je zmínka o tom, že Čech a jeho druhové nesli své dědky na plecích, což napovídá, že domácí bůžkové následovali své ctitele i v době stěhování. Ruské prameny hovoří často o domácím duchu zvaném domovoj nebo chozjajin; je popisován jako malý stařeček s bílým vousem, ale může se zjevovat i ve zvířecí podobě; rád se zdržuje na peci. Jeho ochranu si je třeba zajistit již při stavbě domu základovou obětí. Ženským protějškem domového je zlá kikimora, naopak korgoruše domovému pomáhá. Západní Slované znali spíše jiné domácí bytosti: byli to ludkové – malí lidé, kteří žili mimo dům, ale v přátelském vztahu s tou kterou rodinou. V Čechách je znám domácí duch – šotek, který chrání stádo a rozmnožuje majetek, provádí však lidem i různá šibalství.

Pověrou sui generis je představa českého hada – hospodářčeka, který žije pod prahem nebo pod pecí a pokud se mu neubližuje, střeží rodinný blahobyt.

Zvláštním druhem démonů byly mûry a upíři. Byly to duše násilně umrcených, vrahů, sebevrahů, čarodějů, čarodějnic apod., připoutané obvykle k místu své smrti. Mûry obtěžovaly živé ve spánku, způsobovaly jim strašné sny, sály krev, ženám i mléko, dusili lidi apod. Naproti tomu zemřelý, jehož tělo v hrobě nesetlelo, se stal upírem. Upír vysává lidem krev a tím umožňuje zachování těla v hrobě. Vychází z hrobu o půlnoci a vrací se tam při prvním zakokrhání kohouta. Víra v upíry se mohla ovšem uplatnit až po přechodu k pohřbívání nespálených těl. Doklady zneškodňování upíra jsou na staroslovanských kostrových pohřebištích již i archeologicky zdokumentovány: jde o proražení či zatlučení srdce, úst nebo slabin mrtvého kulem nebo hřebem, příp. i o oddělení hlavy, obrácení mrtvého na tvář, svázání rukou na zádech apod.

Velmi stará je také lidová víra ve vlkodlaky, zaznamenaná již Hérododem v 5. stol. př. n. l.; byla rozšířena i mezi Slovany. Vlkodlak je živý člověk – čaroděj, schopný přeměnit se jednorázově (např. v době slunovratu) ve vlka a škodit pak lidem. Podle některých představ se stane vlkodlakem tvor narozený ze spojení ženy s upírem.

Etnografická literatura zná ještě řadu dalších démonů, např. planetníky, chmurníky (duše oběšených, utopených apod.), navi či navije, navki (staroslovanské nav' = mrtvý) atd., jejichž činnost se vesměs od toho, co již známe, neliší.

* * *

Pohanskou doktrinu a následný kult rozvíjeli a pěstovali pohanskí kněží – žreci. Kněžskou funkci zastávali původně samotní rodoví stařešinové a kmenoví náčelníci, jak svědčí shoda

výrazů kněz a kníže, v době rozvinutého pohanství se však vytvořila – zejména u severozápadních Slovanů – organizovaná kněžská vrstva. Vedle velekněží největších chrámů existovaly ještě nejméně dvě nižší kněžské hodnosti. Při stavbách a údržbě chrámů pracovali také otroci a provoz a bezpečnost hlavních chrámů zabezpečovala i početná ozbrojená družina. Vrstva kněží byla také hlavní silou v boji proti šířící se christianizaci. Vnějšími znaky žreců byl dlouhý vlas a vous, i odlišný oděv.

Pohanští žreci se domohli výjimečného společenského postavení. Pomocí věšteb mohli ovlivňovat i nejvýznamnější politická rozhodnutí, navíc vystupovali jako vyjednavací svého kmene, měli určitou právní pravomoc a právo poskytovat asyl. Velekněz mohl svou mocí zastínit i samotného knížete.

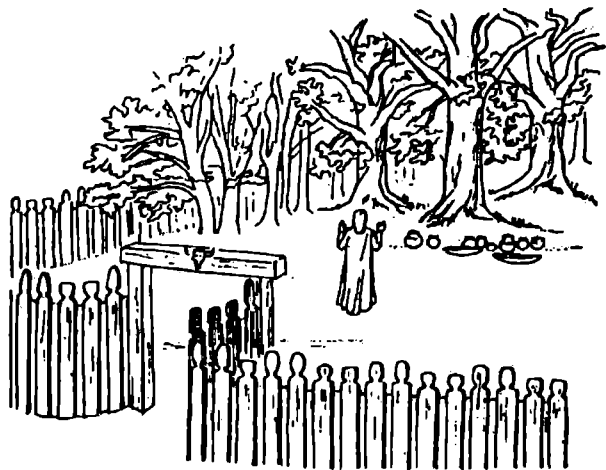
Nižší horizont pohanských kultů ovládali čarodějové (staroruští volchovi), vědmy a hadačky. Ti se uplatňovali hlavně při soukromých událostech, zatímco kněží vystupovali především při velkých veřejných obřadech. Kněží, čarodějové a vědmy využívali svých, často asi mimořádných, schopností sugesce, hypnózy, mimosmyslového vnímání apod., ale i empirických a instinktivních znalostí lidské psychiky, přírodních sil a jevů, i léčitelství. Dovedli se uvádět do extáze pomocí tance, zpěvů, vykuřování a zcela jistě i drog. Ze 12. stol. se dochovalo písemné sdělení, že pomořanští kněží upadali při zaklínání do křečí a šilenství. Jejich činnost směřovala k předvídaní budoucnosti, ochraně proti zlu, k pomoci při ochraně úrody a stád, při rozmnožování, přivolávání deště; zhotovovali amulety, různé nápoje (lásky apod.), prostředky proti početí, byli aktéry při svatbách, pohřbech a dalších rodinných událostech.

Podle pověstí se v této oblasti u českých Slovanů uplatňovaly hlavně ženy – věstkyně a léčitelky (vzpomeňme jen na Kazi, Tetu a Libuši). Vědmou se mohla stát mladá dívka i sta-

řena, pokud k tomu měla schopnosti. Je nutno rozlišovat vědmy – hadačky s pozitivním zaměřením a čarodějky – strigy spíše negativního působení; k těm posledním se vztahují báje o létání vzduchem, zvl. o slunovratech a na počátku jara, kdy se konala velká shromáždění – sabaty čarodějnic, jak tomu bylo i u starých Germánů.

Bohatému světu pohanských bohů, démonů a duchů, i kněží, čarodějnic a hadaček muselo odpovídat i bohatství obětišť, kultovních míst, svatyní a chrámů. A vskutku – nejen literární informace, ale již i archeologické prameny tento předpoklad potvrzují.

Charakteru raného přírodního náboženství odpovídají posvátné háje, které byly rozšířeny od nejstarších dob po všem Slovanstvu. V nejzápadnějším slovanském světě viděli a popsalí několik takových hájů křesťanští kněží. Nejlépe popisuje

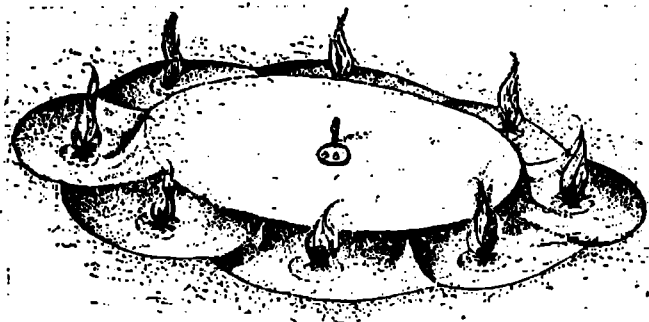

Rekonstrukce posvátného háje u Stargardu ve Vagrii (vých. SRN). (Z. Váňa)

posvátný dubový háj, zasvěcený bohu Provemu u Stargardu ve Vagrii, kronikář Helmold k r. 1156: Háj byl pečlivě ohrazen plotem se dvěma vchody a vstoupit do něho směl jen kněz, nebo nanejvýš ten, kdo zde hledal azyl. Prostor svatyně nesměl být poskvrněn ani krví nepřítel. – Prostor hájů se považoval za léčivý, nemocní zde obětovali a zavěšovali části svých oděvů, nebo ukládali pod stromy mince. Také pramen nebo potok, tekoucí hájem, měl léčivé účinky.

Posvátné háje tvořily v zemi polabsko-pobaltských Slovanů starší formu kultovních míst. Na ploše některých z nich (např. v Retře) postavili později skutečné pohanské chrámy. Jako „loci consecrati“ je chápala posléze i křesťanská církev, která v jejich areálech dala někdy zbudovat své vlastní kostely či kláštery. Konečně i z dějin Velkomoravské říše víme, že křesťanští misionáři stavěli kostely na místech starých pohanských svatyní (Michalský vršek v Olomouci, Modrá u Velehradu, Mikulčice, Sady, Pohansko u Břeclavi).

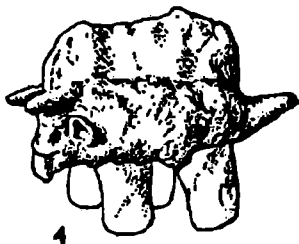
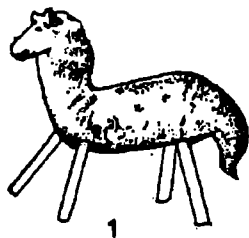
Oběti se přinášely a obřady konaly ovšem i na méně nápadných místech v přírodě: u studánek, pramenů, soliterně

Rekonstrukce kultovního místa v Peryni u Novgorodu (Rus.). (Z. Váňa)

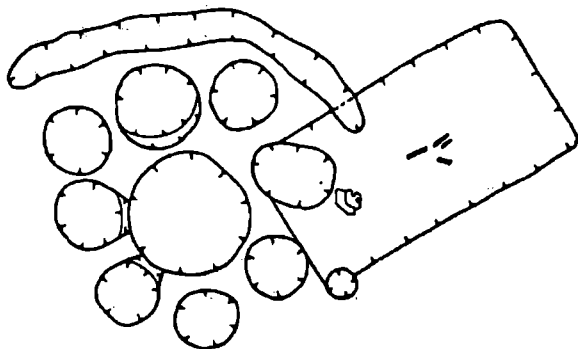
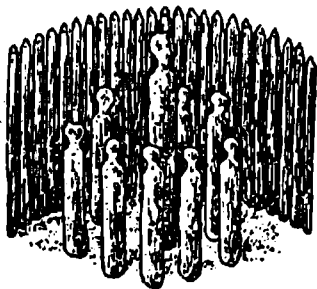
stojících stromů (dubů), kamenů apod. Velmi rozšířená byla ve staroslovanském světě prostá obětiště pod širým nebem. Ze 6. – 7. stol. pocházejí některá sakrální místa křížového nebo čtyřúhelného půdorysu se stopami kůlů, ohně a kamenných sestav, příp. i s jámou po idolu uprostřed; přírodní obětiště byla často ohrazena kruhovým příkopem s náspem: uprostřed takto vymezeného okrsku stával idol – socha. Opakuje se tu opět prastarý princip kruhové svatyně – symbolu slunce či vesmíru vůbec. Kruhových svatyní je dnes známo již několik od západních Pomořan (Trzebiatów) přes Bukovinu (Ržavinský les) po Pripjaťské polesí (Krasnogorsk) a Novgorod (Peryň). Často stály takové kruhové objekty soliterně mimo osady a sloužily za ústřední kultiště pro řadu sídlišť z okolí.

Podobné, třeba menší a prostší svatyně se pravidelně objevují i přímo v osadách. Jsou známy např. i z velkomoravských hradišť. Takové kruhovitým valem ohrazené místo se nacházelo na mikulčické hradní akropoli, naproti vyvýšenině s 1. a 2. křesťanským kostelem; o pohanském kultu tam vypovídají i hliněné zvířecí figurky, doklad jakési opožděné kreativní magie. Podobný objekt se podařilo zachytit i v místech pozdějšího křesťanského komplexu na výšině v Sadech u Uherského Hradiště. Na Pohansku u Břeclavi pak se přišlo na stopu dvěma podobným svatyním, z nichž první je zvláště pozoruhodná: Poblíž knížecího dvorce s křesťanským kostelem z 9. stol. se vyrýsoval povrchový objekt tvořený osmi kúlovými jámami seskupenými do kruhu kolem deváté jámy uprostřed; celý komplex nesl stopy polokruhového ohrazení. Kúlové jámy signalizují původní přítomnost skupiny osmi idolů, představujících zřejmě jednotlivé pohanské bohy, seskupené kolem modly nejvyššího boha uprostřed. Také druhý objekt čítá stejný počet osmi obvodových jam. Tato kultiště až téměř neuvěřitelně dokumentují zprávu arabského cestovatele Ibn Fadlána o rus-

Illiněné zvířecí figurky ze 7. – 8. stol. z Mikulčic – doklad starobylé kreativní magie starých Slovanů. (B. Novotný)

kých kupcích na Volze, kteří se prý modlí k velkému idolu, stojícímu uprostřed menších idolů postavených kolem něj v kruhu. Vzácný soulad písemného a archeologického sdělení v tomto případě ilustruje jednotu ideových i rituálních praktik starých Slovanů po celé oblasti jejich rozšíření. V celém staroslovanském světě se opakující počet osmi obvodových kůlů, seskupených kolem centrální modly (Skjeberg, Warendorf, Bogit nad Zbručí, Peryň u Novgorodu, Pohansko u Břeclavi aj.), ukazuje na jednoho hlavního a osm dalších bohů, které lidé v těchto svatyních uctívali; identifikovat je, žel – snad s výjimkou hlavního boha Peruna – nedovedeme.

Pohanský kultovní objekt z Pohanska u Břeclavi (9. stol.) a jeho rekonstrukce. (B. Dostál)

K prvně uvedenému kultovnímu místu z Pohanska se vztahuje ještě další významná historie: Objekt totiž převrstvuje jeden z kostrových hrobů, uložených zde podle křesťanského obyčeje u kostela; je tedy mladší než tento hrob a patrně byl zbudován až po zániku funkce křesťanského hřbitova. Je velmi pravděpodobné, že tu máme co činit s dokladem regenerace

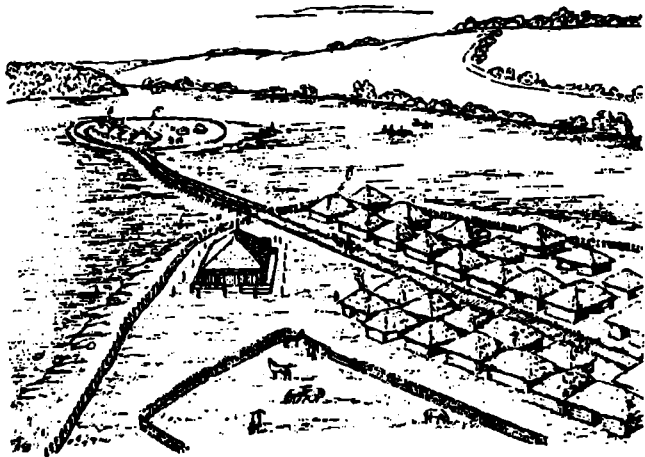
pohanských kultů poté, kdy po zániku politické struktury Velké Moravy došlo také k přechodnému uvolnění křesťanské správy.

Ze staroslovanských hradisek na našem území máme ovšem také doklady jiných sakrálních míst. Můžeme tu jmenovat legendární Libušino jezírko na Staré Kouřimi, prstencovitý objekt v Hradsku u Mšena, jiná obětiště na ostrožně Pražského hradu, na hradisku Libušín u Kladna atd. Za posvátné se považovaly i některé památné hory (český Říp, slezská Ślęza – Sobótka, polská Łysa Góra, Radunia, Góra Grodowa aj.).

Není pochyb o tom, že i naši slovanští předkové vybudovali u nás před přijetím křesťanství množství pohanských svatyní, jejichž stopy čas odvál, nebo je archeologie dosud neobjevila. Odpovídalo by to i údaji jedné legendy, že kníže Spytihněv zbořil v Čechách mnoho pohanských chrámů...

Skutečné pohanské chrámy však vznikaly pouze v zemích Luticů (Veletů), Ráňanů (Rujanů) a jiných pomořanských, příp. i polabských Slovanů – a to ještě v poměrně pozdní době a pod vlivem dlouhodobé ideologické a vojenské konfrontace těchto hraničních kmenů s germánským světem. Seznámili jsme se již dříve s popisy chrámů v Retře a Arkoně; víme již také, že pohanských sakrálních staveb stálo v těch zemích mnoho. Archeologicky se zatím podařilo identifikovat pohanských chrám v celé šíři pouze na hradisku Groß Raden, na poloostrově u Sternberského jezera v Meklenbursku (9. stol.). Toto místo sice není existujícími písemnými prameny zaznamenáno, tamní svatyně ale odpovídá popisům proslavených chrámů bohů Svarožice, Svantovíta či Triglava:

Na volném prostranství v jihovýchodní části poloostrova stála dřevěná jednoprostorová budova o rozměrech 7 x 11 m, opatřená valbovou střechou; byla spojena chodníkem, lemovaným stélami, s hlavní cestou protínající hradiště. Do budovy

Ideální pohled na hradiště v Groß Raden (vých. SRN) s pohanským chrámem.
(Z. Váňa)

vedly vchody uprostřed obou kratších stran, opatřené dobytčími lebkami. Stěny budovy měly vnější plášť, který tvořily do země zapuštěné desky s vyřezávanými hlavicemi na horním konci – snad stylizované mužské a ženské postavy. Kolem budovy vedl ještě ochoz opatřený zábradlím. Půdorys stavby sledovala v určitém odstupu ještě soustava dřevěných antropomorfních sloupů – idolů. Vnitřek chrámu byl bohužel poškozen, takže stopy po umístění modly se tu zjistit nepodařilo. Na podlaze se však našlo 6 koňských lebek (vzpomeňme na údaje o posvátných koních, používaných při věštbách), železná kopí, keramika apod.

Díky přece jen již většímu množství písemných zpráv víme leccos i o pohanských náboženských obřadech starých Slova-

nů, jmenovitě z prostředí institucionalizovaného kultu polabsko – pomořanských kmenů.

Hlavními aktéry velkých obřadů byli kněží. Velekněz Svanovitův prý směl vstupovat do svatyně jen se zadržným dechem, aby neznesvítíl přítomného boha. Součástí obřadů byly modlitby, chvalozpěvy a jiné náročné úkony. Obřad vrcholil pravidelně obětí, zejména krvavou, po níž kněz dosáhl „spojení s bohy“ a mohl i věštit. Po pobožnosti následovala bujná hostina s veselíci.

Při prosbách za úrodu, za zdar válečného tažení apod., kněz vzpínal ruce v prosebném gestu tak, jak tomu asi bylo již od neolitu. Toto gesto modlícího se kněze – oranta je zachyceno i na velkomoravských nákončích opasku (Mikulčice) – ať již jde o kněze pohanské či křesťanské.

Bohům se obětovala zvířata (skot, ovce, prase, sele, kohout, slepice) i lidé, dále také pokrmy a nápoje (zrní, chléb, pečivo, sýr, med, mléko, pivo, víno ...). Při určitých příležitostech se dávala oběť z prvotin (prvý klas, nejdříve narozené mládě, prvorozenec). Drobné obětiny přinášeli lidé také démonům, vílám, rušalkám, sudičkám, dědkům a duším zemřelých při příležitosti orby, setí, sklizně, svatby, nemoci, úmrtí atd. Často se přinášela zástupná oběť, např. votivní figurky zvířat z hlíny, vosku, dřeva nebo kovu.

Jako u všech Indoevropanů jsou i mezi Slovany doloženy lidské oběti, a to i z poměrně pozdní doby. V pohanských chrámech v Pobaltí obětovali pravidelně zajaté křesťany (na oltáři Svatožice v Retře prý zahynuli i dva čeští misionáři). Oběť vybírali losem a přibíjeli prý ji i na kříž (!). Jinak oběti škrtili nebo usmrcovali zvláštními rituálními noži. Také slovanští bohové prý si libovali v krvi a sám kněz krev ochutnával, aby byl připraven k invokaci bohů a k věštbám.

Zvláštním druhem lidských obětí byla základová oběť. Do základů pevností, hradů, mostů, ba i do jednotlivých větších domů ukládali údajně usmrcené dítě, nebo zazdívali svobodné jinochy či dívky; duše těchto obětí měla chránit danou stavbu. Archeologicky se dětská základová oběť tu a tam prokáže, nejde však o jev masový; písemné zprávy v tomto ohledu asi příliš zobecňují.

Kromě vysloveně náboženských obřadů se konaly také velké slavnosti spojené obyčejně se zemědělským ročním cyklem, tedy se solárním staroslovanským kalendářem. Patřily sem jarní slavnosti (v době kolem jarní rovnodennosti) spojené s vynášením smrti, slavnosti letního slunovratu, při nichž se pálily ohně, konaly očistné koupele a probíhaly i erotické hry, slavnosti dožínek a obřady kolem zimního slunovratu, spojené s oslavami nového roku – s průvody maškar, koledami, posypáváním lidí zrním atd.

Přirozeným doplňkem, příp. přímou součástí jak velkých náboženských obřadů, tak rituálů nižšího řádu byla magie. Magie dokonale prorostla náboženský život, resp. jeho praktickou stránku od nejstarších dob; i v této pokročilé fázi vývoje pohanství má své pevné místo, ba přežívá pod rouškou křesťanství až do současnosti. Díky písemným zprávám a etnografickým záznamům jsme schopni pochopit i vnitřní podstatu magických praktik v té míře, která dovoluje abstrahovat její základní principy i pro nejstarší doby.

Podstatou magie je působení na určitý jev, sílu nebo bytost – v kladném či záporném (černá magie) smyslu. Ve staroslovanském prostředí lze rozlišit magii hospodářskou (zemědělskou, řemeslnou, hornickou atd.), osobní či rodinnou, kreativní, rozmnožovací, černou magii. Magické kouzlo se realizuje praktickým činem (dotykem, přiblížením, překročením, omýváním, obsypáváním, pojídáním, pitím, nošením talismanů

a amuletů), slovem (zařikáním, zaklínáním), i pouhou myšlenkou. Ze slovanského i českého národopisu známe množství magických praktik, které se udržely až do našeho věku, nepochybně však mají kořeny hluboko v době pohanské. Jejich reprodukce ovšem již nepatří k tematiku této studie, tím spíše, že novodobá magie představuje vždycky spíše jakousi paralelu skutečnému náboženství: je spíše únikem od náboženství, jestliže ono samo nesplnilo lidské přání...

Přímou součástí, často vyvrcholením náboženských obřadů pohanských Slovanů bylo věštění. Věštby konali i mágové či vědmy mimo velké rituály, ba i prostý lid v denním životě, v němž se jednoduché předpovídání budoucnosti proplétalo s pověrami. V lidové kultuře se ostatně pověrečné věštby, konané o některých významných svátcích, dochovaly dodnes.

Starým Slovanům se připisuje mimořádný počet věšebních praktik. Mnohé z nich byly známy již v antice, jiné jsou obecným majetkem Indoevropanů. Znalost velkého bohatství věšebních metod vyplývá zajisté i z toho, že život starých Slovanů spadá do doby velkého nárůstu zapsaných informací, i když mnohé z nich jsou již poměrně pozdní, nebo mají charakter pouhých etnografických pozorování.

Věštilo se z vnitřních psychických stavů (sny, předtuchy, extáze), z vnějších znamení (let ptáků, dým, pohyb nebeských těles, chování dětí, vnitřnosti zvířat) nebo ze záměrně připravovaných úkonů (lití olova, pohyb předmětů ve vodě, losování, proutkaření, pohled do zrcadla nebo vodní hladiny, házení předmětů za hlavu). Významné jsou informace o používání posvátných koní při věštění v pohanských chrámech severozápadních Slovanů. V Arkoně vodili koně přes řadu zkřížených kopí – podobně jako staří Germáni. Ve Štětíně kráčel kůň 3x přes devět kopí položených na zemi, v Retře kombinovali zkřížené kopí s losy zakopanými do země. V Arkoně předvídal

velekněz budoucí úrodu ze stavu vína ve Svantovítově rohu hojnosti nebo podle medového koláče, za nímž se skrýval.

Zbývá zrekapitulovat, jakých sakrálních předmětů se při náboženských obřadech používalo.

Z informací o staroslovanských bozích již vyplynulo, že v posvátných hájích, svatyních a chrámech stály idoly bohů. Byly to původně (6. – 7. stol.) vesměs dřevěné, jen vzácně kamenné, stylizované, hrubě vyřezané sochy, případně jen kůly s náznakem antropomorfní hlavičky. V době vrcholného pohanství stály v chrámech pobaltských Slovanů sochy bohů v nadživotní velikosti, vypracované s mnoha detaily a božskými atributy, často pozlacené nebo postříbřené, s originálními kovovými zbraněmi (štit, meč apod.). Můžeme-li věřit starým písemným zprávám, byl wolinský Triglav celý ze zlata.

K nejvýznamnějším kamenným modlám patří tzv. zbručský idol, vyvednutý r. 1848 z řeky Zbručí u Husjatynu v Haliči. Stál původně uprostřed kruhového obětiště s osmi obětními jámami na hradšti na hoře Bogit (10. – 13. stol). Jde o čtyřboký, téměř 3 m vysoký štíhlý kamenný hranol, nesoucí na všech čtyřech stranách reliéfní vyobrazení různých postav a zakončený nahoře čtyřmi obličejí pod společnou čapkou. I přes božskou symboliku jednotlivých figur (tuří roh, válečník na koni, „číška“) je těžko kterýkoli obličej připsat některému ze známých bohů; snad tu mělo být zobrazeno jediné významné božstvo ve čtyřech podobách a kompetencích: hospodářské, kosmické, válečné (čtvrtá postava je bez atributů).

Proslulé kamenné stély z Rujany, zazděné dnes ve zdivu kostelů v Altenkirchen a v Bergen, bývají spojovány s kultem Svantovítovým. Jednoznačně však nelze říci, že jde o součást aranžmá některého Svantovítova chrámu; mohlo jít i o náhrobní kameny významných velmožů; navíc je v tomto případě dost sporné datování.

Kromě velkých model znali Slované malé (domácí) bůžky – penáty, kterých prý bylo všude hojně, zejména na pecích v domech. Tyto sošky byly opět hlavně dřevěné, ale i kovové, kostěné, parohové apod. Z východoslovenských zemí pochází řada drobných kovových (bronzových) bůžků – závěšků, ale drobné figurky postav s adoračním gestem paží se najdou na celém staroslovanském území.

Z drobných sakrálních předmětů poutají pozornost archeologické doklady hliněných „chlebců“ (bochánkovitých napodobenin bochníků chleba s výzdobou), obětních nožů s dvojitou volutou na držadle, holí s vyřezávanými hlavicemi, hliněných zvířecích figurek, talismanů v podobě sekerky, klíče, lžíce, lunice, hřebene, rolničky, mušle, zvířecí tlapy s drápy apod. a konečně i drobných kovových schránek – kaptorg s magickou substancí, hliněných pomalovaných vajíček, falických idolů atd. Posvátný význam měly posléze i některé rytiny na keramice či nákončích opasků (kříž, kolo, kruh, trikvetrum, rozeta, hvězdice, figurální motiv).

Rozvětvené kultury severozápadních Slovanů jsou ukázkou toho, kam směřovalo slovanské pohanství a kam mohli v tomto směru dospět i naši přímí předkové – české, moravské a slovenské kmeny, kdyby ovšem mezi tím nepřijaly křesťanství. Zatímco se však počínal větvit kult původních tří čtyř hlavních staroslovanských bohů, začínalo k nám pronikat křesťanské učení, šířené západními a jižními misijemi. Misijní dílo završili r. 863 soluňští bratři Konstantin (Cyril) a Metoděj, kteří tím, že hlásali slovo boží srozumitelným slovanským jazykem, přispěli rozhodujícím způsobem k jeho poměrně rychlému zdomácnění. Starým slovanským bohům tak bylo vykázáno místo pouze v tajných kultech venkovského lidu. Mnoho pohanských zvyků však zůstalo v paměti národa – třeba v transformované podobě – natrvalo.